

Tahsil hayatında büyük sıkıntılara katlanmış olan İbn Ferrûh, Kûfe'de talebelere kızdığı için bir süre hadis rivayet etme kararı alan A'meş'in kapısında günlerce beklemiş ve bir câriyesinin yardımıyla kendisine ulaşarak hadislerini tek başına dinleyip kaydetmiştir (Ebû İshak İbrâhîm b. Kâsım er-Rakîk, s. 144-145). Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin evinde iken tavandan başına düşen bir taşla yaralanınca Ebû Hanîfe'nin diyet mi yoksa hadis mi istediğini sorması üzerine hadisleri tercih ettiğini nakledilir (Ebû Bekir el-Mâlikî, I, 181). Âdil olmayan yöneticinin vereceği görevin kabul edilip edilmeyeceği hususunda Abdullah b. Gânim'le tartışmaları sonucunda bir mektupla hakemliğine başvurdukları İmam Mâlik'in bu görevin kabul edilemeyeceği yolundaki İbn Ferrûh'un kanaatini benimsemesi (a.g.e., I, 178-179), ayrıca Ebû Hanîfe'nin huzurunda talebesi Züfer b. Hüzeyl ile ilmî tartışmalara girmesi onun tartışmacı kişiliğini yansıtmaktadır.

İbn Ferrûh'un Mu'tezile'nin bazı görüşlerini benimsediği iddia edilmişse de Mu'tezile mezhebine mensup bir kişinin cenaze namazını kılmaktan kaçınması, hatta Mu'tezile'ye lânet okuması (Ebû'l-Arab, s. 108; Kâdî İyâz, I, 346) bu isnadın doğru olmadığını göstermektedir. Ebû Dâvûd'un, *es-Sünen*'inde bir hadisini naklettiği İbn Ferrûh çok az münker rivayeti bulunan, Buhârî'ye göre bazan ma'rûf, bazan münker hadis rivayet eden bir râvi olmakla beraber bir kısım münekkitler tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Kâdî İyâz onu İmam Müslim'in ricâli arasında sayarsa da (*Tertibü'l-medârik*, I, 341) Müslim'in râvilerinden olan Abdullah b. Ferrûh Şamlı'dır ve tâbiîndendir (İbn Mencûye, I, 382).

Zirikî, İbn Ferrûh'un Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'ten dinlediği meseleleri ve onlara sorduğu sorularla aldığı cevapları derlediği kendi adıyla anılan bir divanı olduğunu, ayrıca *er-Red 'alâ ehli'l-bid' ve'l-ehvâ'* adlı bir eserinin bulunduğu kaydetmektedir. İbn Ferrûh'un İmam Mâlik'e bir mektup yazarak çevresinde bid'atların çok yayıldığından şikâyet ettiği ve kendisinden mücadele hususunda yardım istediği, onun da bu konuda bir risâle yazıp gönderdiği bilindiğine göre (Ebû'l-Arab, s. 110) ikinci eserin bu meseleyle ilgili sorular ve cevaplarından meydana gelen bir risâle olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 169-170; Cüzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 156; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 289; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 137; Ebû'l-Arab, *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye ve Tunîs* (nşr. Ali eş-Şâbbî - Nuaym Hasan el-Yâfi), Tunis 1968, s. 107-111; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VIII, 335; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 1515-1517; Ebû İshak İbrâhîm b. Kâsım er-Rakîk, *Târîhu İfrîkiyye ve'l-Magrib* (nşr. Abdullah ez-Zeydân - İzzeddin Ömer Mûsâ), Beyrut 1990, s. 122, 144-146; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, I, 382; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nûfûs* (nşr. Beşîr el-Bek-kûş - Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Beyrut 1403/1983, I, 176-187; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, I, 339-347; Mizî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XV, 428-430; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 471-472; a.mlf., *el-Kâşif* (Lecne), II, 105; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: se-ne 171-180*, s. 214-216; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, V, 356-357; a.mlf., *Takribü't-Tehzib*, I, 440; *el-Hulelû's-sündüsiyye*, I, 700, 707-714; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 60; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 252; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VI, 102; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, V, 250-251; Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-hadîş fi'l-Kayrevân*, Riyad 1411, II, 740-747.

AKİF KÖTEN

İBN FİRİŞTE

(bk. İBN MELEK).

İBN FÜDÎ

(ابن فودی)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Muhammed Fûdî b. Osmân
(ö. 1245/1829)

Batı Afrikalı İslâm âlimi ve ıslahatçı.

1180 (1766) yılında bugünkü Nijerya'nın Hevsâ (Hausa) eyaletinin Maganimi köyünde doğdu. Ailesi Fülânîler'den Torodbe kabilesine mensuptur. Babasının lakabı olan Fûdî, Fülânî dilinde "fakih" anlamına gelmektedir. Nijerya Fülânî Devleti'nin kurucusu Osman b. Fûdî'nin (Osman dan Fodio) küçük kardeşi olan İbn Fûdî (Abdullahi dan Fodio) ilk öğrenimine babasından aldığı Kur'an dersleriyle başladı ve on iki yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Daha sonra ağabeyinden Arap dili ve edebiyatı, akaid, hadis, fıkıh, tasavvuf, ilm-i hisâb tahsil etti. Çoğu akrabası olan bölgedeki âlimlerin yanına giderek öğrenimini sürdürdü. Bu sırada Kâdiriyye tarikatına intisabını sağlayan Şeyh Cibrîl b. Ömer onun en çok faydalandığı hocalarından oldu. *İdâ'u'n-nüsûh men ehaztü 'anhû mine ş-şüyûh* adlı risâlesinde ailesi ve ders aldığı hocaları hakkında bilgi vermektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra telif faaliyetlerine başlayan İbn Fûdî özellikle Arap dili ve tefsirde temayüz

etti ve Batı Afrika'da büyük bir şöret kazandı. İslâmî ilimlere vukufundan dolayı "nâdiretü'z-zamân" ve "üstâz" lakaplarıyla anıldı. Arapça'yı çok iyi kullanan ve aynı zamanda iyi bir şair olan İbn Fûdî'nin birçoğunu Arapça yazdığı kasideleri vardır.

İbn Fûdî, Sokoto hilâfetine kurulmasından önce Hevsâ'daki putperestlere karşı yapılan birçok cihad hareketine katıldı; bir vâiz ve mürşid olarak ağabeyi Osman b. Fûdî ile birlikte bütün Hevsâ topraklarını dolaştı; hilâfet döneminde de ağabeyinin yanında hizmetlerini sürdürdü. 1812'de ağabeyinin devleti iki bölgeye taksim etmesi üzerine batı bölgesinin (Gwandu) sorumluluğu kendisine verildi ve ölümüne kadar bu görevini devam ettirdi.

Mâlikî mezhebinde ictihad mertebesine yükselmiş bir âlim olan İbn Fûdî görüşlerini mezhep taassubuna kapılmadan ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı konularda ağabeyi Osman'la olan ilmî tartışmaları yazdıkları eserlere de yansımıştır. İbn Fûdî şimdiki Nijerya'nın Sokoto eyaletinin Gwandu şehrinde vefat etti. Burada ki türbe ve camisiyle Birnin Kebbi'de yaptırdığı cami Fülânîler'in dinî mimarisinin en önemli yapılarındandır.

Eserleri. İbn Fûdî'nin birçoğunu manzum olarak yazdığı 100'ü aşkın eserinden bazıları şunlardır: 1. *İyâ'ü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl*. 1815 yılında yazılmış iki ciltlik bir Kur'an tefsiridir. Âyetlerin yorumunda yedi kiraate, dört mezhep imamının görüşlerine, i'rab, belâgat, usul vb. konulara yer verilmiştir. Eser Ahmed Ebû's-Suûd ve Osman et-Tayyib tarafından neşredilmiştir (Kahire 1961). 2. *Kifâyetü du'a-fâ'i's-Sûdân fi beyâni tefsiri'l-Kur'ân*. *İyâ'ü't-te'vîl*'de bazı konuların genişçe ele alınmış olmasının eserden halkın istifadesini zorlaştırdığını söyleyen İbn Fûdî bu eserinde *İyâ'ü't-te'vîl*'i özetlediğini, bunu yaparken de kiraatte bölgede yaygın olan Nâfi' b. Abdurrahman'ın Verş rivayetini, ahkâmda İmam Mâlik'in Meşhur olan görüşlerini vermekle iktifa ettiğini belirtmektedir (yazma nüshaları için bk. *Arabic Literature of Africa*, II, 96-97). 3. *el-Ferâ'idü'l-celîle ve vesâ'itu'l-fevâ'idü'l-cemîle*. Kur'an ilimlerine dair olan eseri, Abdülâfi Abdülhamîd'in yazdığı bir mukaddime ile birlikte Abdullah Yâsîn yayımlamıştır (Kano 1981). 4. *el-Miftâh li't-tefsîr*. Süyûtî'nin *el-İtkân* ve *en-Nukâyê* adlı eserleri esas alınarak yazılmış bu manzum eseri el-Hâc Ebû Bekir Vezîr neşretmiştir (Sokoto, ts.). 5. *Sûlâle-*

tü'l-Miftâh. *el-Miftâh li't-tefsîr*'in manzum özetidir (*Arabic Literature of Africa*, II, 108).

B) Hadis. 1. *Dürerü'l-hikem li'r-Resûl ve ehli'l-kerem*. Hz. Peygamber'in ve diğer bazı İslâm büyüklerinin ahlâkî faziletler konusundaki sözlerini ihtiva eden eser Muhammed Tukur tarafından yayımlanmıştır (Sokoto, ts.). **2.** *Sirâcü'l-Câmî li'l-Buhârî*. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî* adlı eserinin giriş bölümü esas alınarak Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'i için yazılmış 267 beyitlik bir mukaddimdir (*Arabic Literature of Africa*, II, 107). **3.** *Mişbâhu'r-râvî*. 1797 yılında kaleme alınmış hadis rivayetiyle ilgili manzum bir eserdir (a.g.e., II, 100). **4.** *Neylül-me'mûl min cevâmî'i kelimi'r-Resûl*. Zühd ve ahlâka dair meşhur hadisleri ihtiva etmektedir (a.g.e., II, 100).

C) Fıkıh ve Usulü. 1. *el-Elfiyyetü'l-uşûl ve binâ'ü'l-fürû'aleyhâ*. 1800 yılında telif edilen manzum bir eserdir (Kahire 1961; nşr. Muhammed dan Age, Sokoto 1981). **2.** *Hulâsatü'l-uşûl*. Süyûtî'nin *el-Kevkebû's-sâtî'* adlı eseri örnek alınarak 1812 yılında yazılmıştır (a.g.e., II, 96). **3.** *Żiyâ'ü'l-enâm fi hükmi'l-helâl ve'l-harâm*. Muhtevası genel olarak Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'inden alınmıştır (a.g.e., a.y.). **4.** *Kifâyetü'l-âvâm fi'l-büyû'*. Manzum bir risâledir (a.g.e., a.y.). **5.** *Ta'limü'r-râzî fi aşbâbi'l-ihtîşâs bi-mevâtî'l-arâzî*. Toprak mülkiyeti usulünü ve topraktan faydalanma yollarını ele almaktadır. M. S. Zahradeen doktora çalışmasında (1976, *Abdallahi b. Fodio and his contribution to the Jihâd*, McGill University) eseri tahkik ve tercüme etmiştir (s. 299-325). **6.** *Sebîlû's-selâme fi'l-imâme*. Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ'* adlı eseri esas alınarak 1817 yılında yazılan bu risâle halifelîğe ve halifenin seçim şekline dairdir (*Arabic Literature of Africa*, II, 106). **7.** *Żiyâ'ü'l-imâm fi şalâhi (işlâhi)'l-enâm*. Hilâfet konusunda idarî ve anayasal teorileri ortaya koymaktadır (a.g.e., a.y.). **8.** *Żiyâ'ü'l-hükkâm fi mâ lehüm ve âleyhim mine'l-aḥkâm*. Kano'da yazılan ve hükümet etme usulünü ele alan bir risâle olup çeşitli baskıları yapılmış ([nşr. Ebû Bekir Muhammed el-Fûlânî], Kahire, ts.; Beyrut, ts.; Zaria 1956), Haliru Binji tarafından Hevsâ diline çevrilmiş (Zaria 1966), ayrıca Shehu Yamusa tarafından yüksek lisans çalışması içinde (1975, *The Political Ideas of the Jihâd Leaders*, Zaria Ahmedü Bello Üniversitesi) neşre hazırlanmıştır. **9.** *Żiyâ'ü'l-hulefâ' ve men dühüm*. Ebû Bekir İbn Ebû Rendeke et-Turtuşî'nin hilâfet

tarihiyle ilgili *Sirâcü'l-mülûk* adlı eseri esas alınarak yazılmıştır (*Arabic Literature of Africa*, II, 91). **10.** *Żiyâ'ü's-sultân ve ğayrihi mine'l-iḥvân fi ehemmi mâ yuḥabû 'ilmühû fi umûri'z-zamân*. 1812'de kaleme alınan eser müslümanların savaşıacakları gayri müslimlerin niteliklerini ele almaktadır. Isyaku Aliyu tarafından yapılan İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Sokoto 1989). **11.** *Żiyâ'ü's-siyâsât ve fetâva'n-nevâzil min mâ hüve min fûrû'd-dîn mine'l-mesâ'il*. İslâm idare sistemiyle ilgili olan bu eseri Muhammed Tukur (Sokoto, ts.), Ömer Abdullah (Kano 1988) ve Ahmed Muhammed Kânî (Kahire 1408/1988) neşretmiştir.

D) Ahlâk ve Tasavvuf. 1. *Âdâbü'l-mu'âşerât li-tâlibi'n-necât*. Muhtevası Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'inden alınmış tasavvufun amelî yönüyle ilgili bir risâle olup Ömer Sanda Gudu tarafından yayımlanmıştır (Sokoto, ts.). **2.** *Beyânü'l-erkân ve's-surûḥ li't-tarîkati's-Şûfiyye ve telkîni'l-esmâ's-seb' 'alâ tarîkati's-sâdâtî'l-Halvetiyye* (a.g.e., II, 89). **3.** *et-Tibyân li-hukûki'l-iḥvân*. İslâm toplumunda fertlerin birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini ele alan eseri Muhammed Buda (Sokoto, ts.) ve Ömer Sanda Gudu (Sokoto, ts.) neşretmiştir. **4.** *Tehzîbü'l-insân min ḥişdî's-şeyṭân* (a.g.e., II, 108). İbn Fûdî'nin ayrıca Arap dili ve edebiyatı, akaid, mantık, Fûlânî kabilesinin aslı ve tarihi hakkında kaleme aldığı eserleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fûdî, *İdâ'u'n-nüsûḥ men aḥaztû 'anhû mine's-şüyûḥ (Mecelletü'l-veşâ'ik ve'l-maḥtû-tât* içinde, nşr. Ahmed Muhammed el-Bedevisi), sy. 2, Trablus 1987, s. 361-390; a.mlf., *Żiyâ'ü's-siyâsât ve fetâva'n-nevâzil hüve min fûrû'd-dîn mine'l-mesâ'il* (nşr. Ahmed Muhammed Kânî), Kahire 1408/1988, neşredenin girişi, s. 7-69; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 894; J. Spencer Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1962, s. 6, 142, 162, 179, 195, 198, 202-203, 205, 243; Aliyu Abubakar Gwandu, *Abdallahi b. Fodio as a Muslim Jurist* (doktora tezi, 1977), Durham Üniversitesi; a.mlf., "Abdallahi b. Fodio's Military Contribution to the Sokoto Caliphate ...", *Journal of Faculty of Arts and Islamic Studies*, I/1, Degel (Sokoto) 1982, s. 11-16; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in 19th Century Africa*, Cambridge 1978, s. 13, 15, 17, 19, 21, 23, 28, 29; Âdem Abdullah, *el-İslâm fi'n-Niciryâ ve's-şeyḥ 'Osmân b. Fûdî el-Fûlânî*, Kahire 1978, s. 64; *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa* (ed. O. John Hunwick - R. S. O'fahey), Leiden 1995, II, 86-113; S. U. Balogun, "The Sokoto Luminaries", *JIMMA*, VI/2 (1990), s. 395-411; Sulaiman Musa, "The Significance of al-Miftah li'l Tafsir to the Muslim Ummah", *HI*, XIV/4 (1991), s. 59-65; W. E. N. Kensdale, "Gwandu", *EI²* (İng.), II, 1144-1146.

SÜLEYMAN MÜSÂ

İBN FUNDUK

(bk. BEYHAKÎ, Ali b. Zeyd).

İBN FÜREK

(ابن فورك)

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen
b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri
(ö. 406/1015)

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin
görüşlerini sistemleştiren
Eş'arî âlimi.

330 (941) yılı civarında İsfahan'da doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi hakkında bilgi bulunmamakta, sadece dedesi Fûrek'in bir din âlimi olduğu bilinmektedir (Fûrekî, vr. 37^a). Adı bazı kaynaklarda İbn Fevrek olarak kaydedilmişse de isabetli görünen İbn Fûrek şeklindeki okunuşudur. Tahsiline İsfahan'da başladı. Şâfiî fikhını okuduğu hocasına itikadî konulara dair sorduğu bazı sorulara tatminkâr cevaplar alamayınca (Sübkî, IV, 129) kelâm ilmini öğrenmeye yöneldi. Bunun için önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya gitti. Burada Eş'arî'nin öğrencilerinden Ebü'l-Hasan el-Bâhilî'den kelâm dersleri aldı; Bâkılânî ve Ebû İshak el-İsferâyînî ile de kelâmî konularda müzakerelerde bulundu. Eş'arî'nin diğer öğrencisi İbn Mücâhid et-Tâî'den ders aldı (Bağdâdî, s. 310; İbn Hazm, IV, 6). Basra'dan tekrar Bağdat'a giden İbn Fûrek, tahsiline bir süre burada devam ettikten sonra muhtemelen 360 (970) yılı civarında İsfahan'a döndü. İsfahan'da Sâhib b. Abbâd ile yaptığı münazaralarda Ehl-i sünnet'in görüşlerini başarıyla savundu. Rey şehrinde katıldığı ilmî meclislerde Mu'tezile'yi eleştirdiğinden dolayı bölgenin emirine şikâyet edildi ve işkenceye tâbi tutulduktan sonra Şiraz'a sürgüne gönderildi. Burada süfilerden İbn Haffî eş-Şirâzî ile tanışıp uzlete çekilmeyi düşündüyse de bundan vazgeçerek talebe yetiştirmeye niyet etti. Devrin hükümdarına başvurularak Nîşâbur'a gelmesi sağlandı (368/978). Nîşâbur'da bir taraftan Abdullah b. Ca'fer'den Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'ini okudu, ayrıca İbn Harrâz el-Ahvâzî'den hadis dinledi, Ebû Osman el-Mağribî ile Ebû Sehl es-Su'lûkî'nin sohbetlerine katıldı. Diğer taraftan yörenin tanınmış süfilerinden Ebü'l-Hasan el-Büşencî'nin hankahı yanında kendisi için yaptırılan medresede uzun yıllar İslâmî ilimleri okutup yüzlerce talebe yetiştirdi. Damadı Ebû Mansûr el-Eyyûbî, ünlü süfi Abdül-